

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Makale Geliş Tarihi: 30.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 30.10.2021

OSMANLI SONRASI BALKAN DEVLETLERİNDE BAZI İSLAMİ GELİŞMELER VE DİN EĞİTİMİ

Abdullah AKIN*

Öz

Balkanlarda çok farklı dinî ve etnik yapılara sahip toplumlar uzun bir tarihî süreçte birlikte yaşamış ve bölge birçok medeniyet arasında köprü vazifesi görmüştür. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra fetihlerinde önceliği bu Balkan topraklarına tanımış ve henüz dilini, kültürünü ve dinî yapısını bilmediği bir bölgeyi kısa sürede etkisi altına almıştır. Osmanlıların Balkanlardaki bu başarısının arka planında uyguladıkları Millet Sistemi vardır. Temeli Medine Vesikasına dayanan bu sistem sayesinde Osmanlılar asırlarca uyum içerisinde buralarda varlığını sürdürebilmiştir. Millet Sistemi sayesinde Hristiyan bölgelerinde dahi kültürel ve dinî yapı korunmuş, herhangi bir asimilasyona ya da zorla ırk ve din değiştirme faaliyeti yaşanmamıştır. Beş asırdan fazla Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda 16.000 Türk vakif eserinin inşa edildiğini tarih vesikalarda görülmektedir. Bu eserler sayesinde Balkanlarda İslam hızla yayılmış, Hristiyan halk dahi Osmanlılara hayranlık duymaya başlamıştır. Her devlet gibi Osmanlı Devleti de zamanla zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve bu bozgunun arda kalan son toprakların da elden çıkması neticesini verecek olan 1912-13 Balkan Bozgunu, etkilerini günümüze kadar sürdürmüş bulunmaktadır. Balkan ve I. Dünya Savaşlarından sonra Balkanların Türk idaresinden çıkmasıyla, burası Türklerle Türk olmayanlar veya Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki savaşa dönüşmüştür. Buradan hareketle Balkanların, en huzurlu ve istikrarlı dönemini Osmanlı hâkimiyeti zamanında yaşadığı söylenebilir. Makalenin amacı Osmanlı sonrası Balkanlarda oluşan durumu analiz etmek ve İslam din eğitimindeki bazı gelişmeleri tespit etmektir. Araştırmada “tarihi araştırma yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemle araştırmanın konusunu oluşturan dönem eleştirel bir gözle incelenip, doğru bir şekilde tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkan, İslam, Din Eğitimi.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Bölümü; Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Bölümü, abdullahakin@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9337-302X.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Some Islamic Developments and Religious Education in The Post-Ottoman Balkan States

Abstract

Societies with very different religious and ethnic structures lived together in a long historical period in the Balkans and the region served as a bridge between many civilizations. After the establishment the Ottoman State, it gave priority to the Balkans in its conquests and in a short period of time it influenced a region where it wasn't accustomed to its language, culture and religious structure. In the background of this success of the Ottomans in the Balkans, there was the Millet System they implemented. Thanks to this system, which is based on the Medina Agreement, the Ottomans were able to preserve their existence here in harmony for centuries. Thanks to the Millet System, even in Christian regions, the cultural and religious structure was preserved, and there was no assimilation or forced racial or religious conversion. It is seen in historical documents that 16.000 Turkish foundation works were built in the Balkans during the period of Turkish domination for more than five centuries. By virtue of these works, Islam has spread rapidly in the Balkans, and even the Christian people began to admire the Ottomans. Like every other state, the Ottoman Empire weakened over time and resulted in disintegration. Especially the Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Balkan Wars of 1912-13, which resulted in the loss of the last lands left from this defeat, still have its impacts today. After the Balkan and First World Wars, the Balkans came out of Turkish rule, and it turned into a warzone between Turks and non-Turks, or Muslims and non-Muslims. From this point of view, it can be said that the Balkans experienced its most peaceful and stable period during the Ottoman rule. The aim of the article is to analyze the situation in the post-Ottoman Balkans and to identify some developments in Islamic religious education. "Historical research method" was used in the research. With this method, the period constituting the subject of the research was examined with a critical approach and an effort was made to analyze it correctly.

Keywords: Ottoman, Balkan, Islam, Religious Education.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Giriş

Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısı olan Balkan Yarımadası (Akın ve Çetin, 2011, s. 53) ismini Bulgaristan'ı ikiye bölerek batıdan doğuya uzanan sıra dağlardan alır (Karpat, 1992, s. 25). Yarımada, Osmanlı İmparatorluğu'ndan peyderpey ayrıldıktan sonra oluşan, Arnavutluk, Bulgaristan Macaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra bağımsızlığını ilan eden devletlerden oluşmaktadır (Gökdağ, 2012, s. 69). Balkanlarda çok farklı dinî ve etnik yapılaraya sahip toplumlar uzun bir tarihî süreçte birlikte yaşamış (İsen, 2001, s. 49) ve bölge birçok medeniyet arasında köprü vazifesi görmüştür (İbrahimgil, 1999, s. 6).

Balkanlardaki İslamlaşma olgusunu, bu İslamlaşmanın mahiyet ve karakteri meselesini, anlamlandırabilmek için öncelikle İslam'a muhatap olan yerel halkın dinî yapısı hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. İslam'ın buralarda yayılmasından önce yarımadada bilhassa dönemin hâkim gücü Bizans İmparatorluğu'nun da kabul ettiği Ortodoksluğa sıcak bakmayan yerel halkın Bogomilizm mezhebine mensup olduğu bilinmektedir (Okıç, 1952, s. 48-50). Temeli *Paulişyanizm'e* (Pavloşçuluk) dayanan bu mezhep veya inanç sistemi VIII. yüzyıldan itibaren Ermenistan'dan Trakya'ya kadar ve birçok şehirde kendine mahsus kiliselere sahipti.

IX. asrın başlarında Bizans tarafından tehlike arz ettiği düşüncesi ile katliama uğrayan Pavloşçular, Abbasi Halifesine bağlı Müslüman emirlere sığınarak Suriye ve Anadolu civarlarında inançlarını yaşama imkânı buldular. Ancak Bizans Pavloşçuları bu bölgelerde de rahat bırakmayarak Trakya ve Filibe civarına sürgüne gönderdi. Böylece X. yüzyılın ortalarına doğru Balkanları yavaş yavaş hâkimiyeti altına alacak heterodoks bir mezhep olan Bogomilizm'in altyapısı, bilmeden hazırlanmış oldu. Mezhep içindeki bütün bölünmelere rağmen, XI. yüzyılda artık Bogomilizm Balkanlarda tamamıyla yaygınlaşmıştı (Ocak, 2002, s. 93). 1186'da Bulgaristan'ın Bizans hakimiyetinden kurtulmasının ardından, Bulgar krallarının desteğiyle de büyük nüfuz kazandılar.

İnançları itibarıyla biraz Müslümanlara benzeyen Bogomilizm mezhebine sahip Balkan halkının ilk defa İslam'la tanışması, İsmailî ismiyle müsemma Müslüman Başkırtlar ve Müslüman Araplar ile başlamıştır. (Okıç, 1953, s. 263-274). Okıç'ın XIII. ve XVI. yüzyıllarda İslam coğrafyacı ve müelliflerinin eserlerindeki tarihî haberlere dayanarak verdiği bu bilgilere göre Macaristan başta olmak üzere Balkanların bazı

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

yerlerinde, X. ve XI. yüzyıllarda azınlıklar hâlinde birtakım Müslüman topluluklar mevcuttur (Okiç, 1952, s. 48; 1953, s. 264-265). Hatta peyderpey Macarlaşmalarına rağmen, yine de İsmaili Başkırtların XIII. yüzyıla kadar mevcudiyetlerini koruyabildiklerini belirten görüşler de vardır (Togan, 1970, s. 156-157). Aynı asırlarda Müslüman tüccarların Balkanlar'da beraberlerinde getirdikleri kitapları dağıtarak İslami tebliğ yaptıkları da biliniyor (Okiç, 1953, s. 273-274).

Balkanlara ilk giden aşiret olarak ünlenen Sarı Saltık Dobruca'da şehrinin kurup dervişleri ve aşiretiyle zâviyelerini kurup yaşamaya başladığında Bogomilizm mezhebi oldukça yaygındı. Bogomiller ile Müslümanlar arasındaki bu inanç yakınlığının sonucu, sınırlı da olsa Bogomilizm'den İslam'a geçiş sürecinin yaşanmış olması mümkündür (Ocak, 2002, s. 94). Bu nedenle Sarı Saltık ve aşiretinin, Balkanlarda İslamlaşmayı başlattığı görüşü oldukça yaygındır (Ocak, 2002, s. 85). Bu İslamlaşmayı Bektaşilik tarikatı çerçevesinde görmeyi tercih edenler olsa da Sarı Saltık yaşarken Bektaşiliğin henüz ortaya çıkmamış olması bu tezleri çürütmektedir (Ocak, 1999, s. 199-209). Belki Bektaşilik konusunda Sarı Saltık'tan daha önce Balkanlara gelen İsmaili Başkırtların etkisini kabul etmek daha doğru olabilir.

Sarı Saltık'ı İslam'ın Balkanlara yayılması açasından önemli bir proje olarak görenler de vardır (Okiç, 1952, s. 53-54). Ancak Sarı Saltık'ın bugünkü anlamıyla İslami tebliğ yapmak amacıyla özel bir vazifeli olarak gönderildiğine dair tarihî bir delil yoktur (Ocak, 2002, s. 89). 662/1263-64 yıllarında Sarı Saltık liderliğinde Anadolu'dan Dobruca'ya gerçekteşen yaklaşık on iki bin hanelik bu Türkmen aşiretinin Çepni boyuna mensup oldukları tahmin edilmektedir (Togan, 1970, s. 268). Bu küçük İslam cemaatinin önemi, Bizans'a sığınan II. İzzeddin Keykâvus'un bizzat İmparator'dan kendine bağlı Türkmen aşiretlerine kışlayıp yaylayacakları bir arazi talep etmesi üzerine herhangi bir fetih hareketine dayalı olmaksızın orada temekkün etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, bu küçük cemaatin ve başındaki Sarı Saltık'ın orada, buldukları çevreden tamamıyla kopuk, soyutlanmış bir hayat sürdürdüklerini düşünmek de mümkün değildir. Çünkü bu cemaatin oraya yerleşmiş olması, bir İslami hayat tarzının da onlarla beraber oraya taşınmış bulunması demektir (Ocak, 2002, s. 86).

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra fetihlerinde önceliği Balkanlara tanımış ve henüz dilini, kültürünü ve dinî yapısını bilmediği bir

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bölgeyi kısa sürede etkisi altına almıştır (Lowry, 2008, s. 2). Osmanlıların Balkanlardaki bu başarısının arka planında uyguladıkları Millet Sistemi vardır. Temeli Medine Vesikası'na dayanan bu sistem sayesinde Osmanlılar asırlarca uyum içerisinde buralarda varlığını sürdürebilmiştir (Vırmıça, 2016, s. 383). Millet Sistemi sayesinde Hristiyan bölgelerinde dahi kültürel ve dinî yapı korunmuş (Öngören, 2002, s. 47), herhangi bir asimilasyon ya da zorla ırk ve din değiştirme faaliyeti yaşanmamıştır (Akın, & Çetin, 2011, s. 56). Günümüzde hâlen bu sistemin oluşturduğu kültür ve Osmanlılık kimliği varlığını gönüllü olarak devam ettirmektedir (Karpat, 2016, s. 95). Osmanlıların genelde yeni fethedilen bölgelere yeni adlar vermektense, daha önceden mevcut çeşitli yer adlarını kullandıkları görölmektedir. Örneğin Didymoteichon'un, Dimetoka, Thessaloniki'nin de Selânik olması vb. gibi Balkanlarda ve Anadolu'da yüzlerce yer ismi, bu şekildedir. Yeni bir ad verildiğinde ise bu yeni bir Osmanlı yerleşim merkezi olduğu anlamına gelirdi (örneğin bugün İskeçe'nin güneyinde bulunan ve Genisea adını taşıyan Yenice Karasu gibi). (Lowry, 2008, s. 19).

Balkanlarda Osmanlı politikasının şekillendiği dönemde, imâret müessesesi ile zâviye, tekke ve hanegâh adlarıyla bilinen (Eyice, 1962, 3-80) derviş tekkeleri arasında neredeyse kopmaz bir bağ vardı. Durum sadece bu adların birbirinin yerine kullanılabilmesinden, örneğin bir belgede Evrenos zâviyyesi diye geçen bir başkasında Evrenos imâreti diye zikredilmesinden ibaret değildi fakat bunların sağladıkları hizmetler arasında da mutabakat vardı. Bu durum, özellikle dervişlere, tüccarlara, öğrencilere ve yoksullara yiyecek ve kalacak yer sağlanmasının oynadığı önemli rol bağlamında geçerliydi. Bu rollerin çoğulculuğuna ilişkin iyi bir örnek olarak, Hacı Evrenos tarafından geç 14. yüzyılda bir Makedonya şehri olan Siroz'da kurulan zâviyye-imâret'e ait vakfiyye gösterilebilir. Günümüzde elimizde olan ve 1416 yılında istinsah edilmiş bu belge, bu kuruluşlarda fakir zengin ayrımı yapmadan herkese imkân tanıdığını göstermektedir (Zengin, 2004, s. 106-107, 109).

Osmanlı Balkanlarda iskân politikası olarak mahalleleri Müslüman ve Hristiyan olarak belirlemiştir. Bazı farklılıklara rağmen Müslüman mahalleleri genellikle mahalle camisinin ismiyle, Hristiyan mahalleler ise mahalle kilisesinin ismiyle kayda geçmiştir. Sicillerde Müslümanlar Müslimânân, Hristiyanlar Gebrân olarak yer almıştır (Lowry, 2008, s. 177). Batı Makedonya'da bulunan Siroz şehrine ait 1478 tarihli tapu tahrir

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

defteri üzerinden yapılan bir araştırmaya göre şehrin 2,975 Müslümanı arasında yirmi beş imam bulunmakta ve her 119 Müslümana bir din görevlisi düştüğü görülmektedir. 1,666 kişinin yaşadığı Hristiyan mahallelerinde ise on beş rahibin ve bir keşişin görev yaptığı düşünülürse her 110 kişiye bir rahip düşmektedir (Lowry, 2008, s. 186). Beş asırdan fazla Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda 16.000 Türk vakıf eserinin inşa edildiği tarihî vesikalarda görülmektedir (İbrahimgil, 1999, s. 6). Bu eserler sayesinde Balkanlarda İslam hızla yayılmış, Hristiyan halk dahi Osmanlılara hayranlık duymaya başlamıştır (Artun, 2003, s. 101-102).

Her devlet gibi Osmanlı Devleti de zamanla zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Özellikle Rumî takvim ile 1293 senesinde meydana gelmiş olmasından dolayı, eskilerin 93 Savaşı veya 93 Bozgunu olarak adlandırdıkları, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve bu bozgunun arda kalan son toprakların da elden çıkması neticesini verecek olan 1912-13 Balkan Bozgunu, etkilerini günümüze kadar sürdürmüş bulunmaktadır (Beydilli, 1999, s. 25). Balkan ve I. Dünya Savaşlarından sonra Balkanların Türk idaresinden çıkmasıyla, burası Türklerle Türk olmayanlar veya Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki savaşa dönüşmüştür. Buradan hareketle Balkanların, en huzurlu ve istikrarlı dönemini Osmanlı hâkimiyeti zamanında yaşadığı söylenebilir (İbrahimgil, 1999, s. 6). Bu kısa giriş bölümünden sonra sırasıyla Balkan Devletleri incelenecek ve İslam din eğitimi özelinde tanınan haklar analiz edilmeye gayret edilecektir.

1. Arnavutluk

Arnavutluk Bizans'ın temsil ettiği Ortodoks ve Roma'nın temsil ettiği Katolik mezheplerinin çekişme ve çatışmalarının yoğun olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Millet Sistemi gereği başlangıçta zımmî statüsü verilen Arnavutluk 1385 senesinden bağımsızlığını ilan ettiği 1912 yılına kadar, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı beş asrı aşkın süre zarfında halkın çoğunluğu İslamiyet'i benimsemiş ve diğer bölgelere örnek olmuştur (Ruga, 2017, s. 159). Arnavutluk'un İslamlaşmasında Buşati Ailesi, Tepedelenli Ali Paşa gibi devlet adamlarıyla ile Sarı Saltuk ve Hacı Bektaş-Veli gibi çeşitli sūfi tarikatlarının önemi büyüktür (Popovic, 1995, s. 17). Ayrıca Anadolu'da bir müddet kalmış genç Hristiyan çocuklarını düzenli aralıklarla toplayarak sarayda eğitmek esasına dayanan devşirme sisteminin de etkisi

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

dikkate alınmalıdır (Popovic, 1995, s. 18). Bölgede İslamiyet'e toplu katılımlarda ilk başlarda sosyal ve ekonomik etkenler görölse de sık sık, bu toplu İslam'a geçişlerin Arnavutları Balkanlarda Osmanlıların jandarması durumuna getirdiği söylenebilir (Popovic, 1995, s. 17). Arnavutluk'ta neredeyse nüfusun ¾'ünün İslam'ı benimsemiş olması Osmanlıların amacının toprak kazanmaktan ziyade insan kazanma olduğunu göstermektedir (Kurtuluş, 1991, s. 155). Bugün hâlâ, Arnavutluk sınırları içinde kalan bölgede tekke kurulmayan şehir hemen hemen yok gibidir. Tespit edilen toplam tekke adedi 170'in üzerindedir (Öngören, 2002, s. 53). XV. yüzyılda Arnavutluk sınırları içinde bulunan Prizren, Peje, Berat (beş medrese), Üsküp başta olmak üzere, Gjirokaster, Shkodra, Kavaje, Elbasan ve Peqin vb. pek çok şehirde olduğça fazla sayıda medrese açılmıştır (Yakut, 2006, s. 45-47).

XVII. yüzyılda Osmanlı'nın gücünün sarsılması ve müteakip yüzyılda Sırp ve Yunanlıların isyanları, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Rusya ve özellikle Avusturya-Macaristan'ın yayılma istekleri Arnavut milliyetçiliğini tahrik etmiş ve bu da 1878 Berlin Kongresi'nde "Arnavut Milletinin Haklarını Savunmak İçin Arnavut Birliği" ya da daha bilinen adıyla "Prizren Birliği" olarak kendini göstermiştir. Bu tarihten itibaren, yaklaşık %70'i Müslüman (bütün ülkeye dağılmış), %20'si Ortodoks (Arnavutluk'un güneyinde) ve %10'u Katolik (Arnavutluk'un kuzeyinde) olan tüm Arnavutları, din farkı gözetmeksizin bir araya toplama amacını güden Arnavutluk milliyetçiliği ideolojisi vücut buldu. Bu tahriklerin sonunda aksiyona dökölmesi ile birbirini takip eden uluslararası ilişkiler, 30 sene kadar sonra, 20 Kasım 1912'de bağımsız Arnavutluk devletinin ilanına sebep olmuştur (Popovic, 1995, s. 18). Bu dönemde temel dinî eğitim merkezi olarak 8 yıl öğrenim süreli ve 1912 Balkan savaşlarından evvel 120 öğrenci kapasiteli meşhur Berat Medresesi göze çarpmaktadır. Daha sonraları, bizi ilgilendiren dönem içinde bu medrese, öğrenimin Arnavutça olarak verildiği ve ülkenin ileri seviyeli öğrencilerinin toplandığı bir yer hâline gelecektir (Popovic, 1995, s. 21).

Arnavutluk'ta 1921 yılına kadar İstanbul'daki şeyhülislamlığa bağlı olarak faaliyet gösteren "Millî İslam İttifakı" sona erdi. 1923 yılında ise Tiran I. İslam Cemaati Kongresi'nde hilafet makamından ayrılma kararı alındı. Bu bağımsız örgütlenme sonrası çarşafın ve birden fazla evliliğin yasaklanması gibi yapılan bazı reformlara Müslümanlar aşırı tepki gösterdiler. Bu dönemde yarım milyondan fazla Müslüman nüfusa

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

sahip Arnavutluk İslam Cemaati, dinî sorunların çözümü için 6 azalı Yüksek Şeriat Konseyine sahip Tiran'daki Başmüftüye bağlanmıştır. 1929 yılında II. İslam Cemaati Kongresi toplanarak Müslümanlar ile ilgili önemli kararlar almış ve yeniden örgütlenmiştir (Bilge, 1991, s. 387). Böylece Müslüman topluluk 13 Aralık 1928 tarihli ve 5 maddede belirtilmiş prensipleri geliştirerek, 24 Eylül 1929'da yasal bir statü kazanmıştır.

Ağustos 1928'de gerçekleştiren yeni anayasal değişiklikte dinlere dair metni şöyledir: "Arnavutluk devletinin resmî dini yoktur. Bütün din ve inançlara saygı gösterilmiş ve serbestçe tatbiki garanti edilmiştir. Din, hiçbir hukukî engellemeye tâbi tutulamaz. Din ve inançlar, hiçbir şekilde siyasî amaçlara alet edilemezler" (Popovic, 1995, s. 27). Diğer yandan, Arnavutluk devletinin, dinî politika prensipleri şunlardı: Devletin laikliği, din hürriyeti, dinlerin eşitliği, devlete bağımlılıkları. Açıkça görülüyor ki bütün bu prensipler İslam'ın ruhuna tamamen ters düşüyordu.

1929 yılında anayasadaki Müslümanlar ile ilgili uygulamalar şöyledir: Müslüman topluluk (md. 1) birkaç mezhebe bağlı, bütün Arnavutluk Müslümanlarından oluşmuştur. Tüzel bir kişiliğe sahiptir (md. 3). Bir genel konsey, bir başkan, bir sürekli konsey, bir genel yönetmenlik, bir başmüftü ve müftü yardımcıları ve taşra konseyleri tarafından yönetilir (md. 2). Topluluğun başkanı, Tiran'da bulunan başmüftüdür. Genel konsey tarafından seçilir ve bu seçim kral tarafından onaylanır. Başmüftüden sonra gelen dört müftü de aynı şekilde tayin olunur (md. 8 ve devamı). Merkezleri İşkodra, Tiran, Koritza ve Argyro-Kastro'dur (md. 27). Müftüler ve müftü yardımcıları, esas olarak müftülerin teklifleri üzerine başkan tarafından atanırlar (md. 26). Başkan ve içinde başmüftü bulunmayan 6 vilayetin delegeleri genel konseyi oluştururlar ve topluluğun genel menfaatleri hakkında konuşmak üzere, yılda en az bir kere toplanan daimî konsey ile iş birliği yapar (md. 16). Taşra konseyleri, diğer müftülere benzer durumlarda yardımcı olurlar (md. 31) (Popovic, 1995, s. 28).

Dinî kuruluşlara gelince (md. 53 ve 54), Müslümanların oturduğu bütün yerleşim merkezlerinde, Müslüman ahali hakkındaki istatistiki bilgiler dikkate alınarak, ihtiyaçtan fazla cami bulunmayacaktı. Yeni camiler açılması ve kurulması gerekmiyordu. Bu kuruluşların personeline, topluluğun bütçesinden tahsisat ödenirken bir özel yönetmelik ile idari teferruatları belirtiliyordu. 55. madde ve devamı, tek İslami kuruluş olan

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Tiran Medresesi'nin durumunu düzenliyordu (Popovic, 1995, s. 29). Sonuç olarak görüyoruz ki Arnavutluk, Rusya ve Türkiye'den sonra şeriatı tamamen ortadan kaldırmaya çalışan üçüncü ülkedir (Popovic, 1995, s. 30).

Arnavutluk 1943 yılında Almanya tarafından işgal edilmiş ve 1944 yılının Kasım ayında iktidara gelen Enver Hoca komünist rejimini benimsemiştir. Mayıs 1945'te ise Tiran'da Üçüncü İslam Cemaati Kongresi toplanarak Müslümanlara yeni bir statü getirilmiştir (Bilge, 1991, s. 388). Buna göre Müslümanların teşkilatı, Cemaatin başkanından, dört bölgenin (Tiran, İşkodra, Korça, Argirocastro) dört başmüftüsünden ve her eyalet için birer temsilci delegeden (beş senede bir seçiliyor) meydana gelen bir Genel Konsey; başkent'in başmüftüsünden ve Genel Konsey'ce atanan iki laik kişiden oluşan Olağan Konsey ve en son Bölge Konseylerinden oluşmuştur (Popovic, 1995, s. 47). Ancak Arnavutluk'ta 1945'ten itibaren istisnasız bütün dinî teşkilatlar ortadan kaldırılmış ve bütün dinî müesseselerin kapatılmıştır (Popovic, 1995, s. 39).

Mart 1946'da ilan edilen Arnavutluk'un yeni kuruluş beyannamesinin din hürriyeti ile ilgili maddeleri şöyledir:

Madde 15: "Bütün yurttaşlar milliyet, ırk ve din farkı gözetilmeksizin eşittir. Yurttaşlar arasında ayrıcalık gözetilen ya da milliyet, ırk ve din sebebiyle haklarını sınırlayan bütün eylem ve davranışlar anayasaya aykırıdır ve yasalarca belirlenen cezaya çarptırılırlar. Yine milliyet, ırk ve din konularında kin ve ihtilaf duyguları yaymayı hedefleyen bütün tahrikler anayasaya aykırıdır."

Madde 18: "Bütün yurttaşların din ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmıştır.

Kilise devletten ayrılmıştır. Bütün dinî topluluklar ibadetlerinde ve ayinlerini yapmakta serbesttirler. Kiliseyi ve dini, politik amaçlarla kötüye kullanmak yasaktır. Dini temel alan siyasî teşkilatlanmalar da yasaktır. Devlet, dinî topluluklara maddi yardım sağlayabilir" (Popovic, 1995, s. 45).

Yaklaşık 30 yıl sonra Arnavutluk'ta 28 Aralık 1976 yılında yeni Anayasa Halk Kongresi'nde kabul edilmiştir (Popovic, 1995, s. 49). Kabul gören bu yeni Anayasa ile din ve faaliyetleri bütünüyle yasaklanmıştır. Devlet hiçbir dini tanımayacağı gibi hiçbir dinî kuruluşun dinî propaganda yapamayacağı her türlü dinî propagandanın yasaklandığını ilan etmiştir.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Yanı sıra ateizmin devlet eliyle propagandasının destekleneceğini belirtmiştir. Ancak Avrupa'nın doğu ölkelerinde 1989 yılında yürürlüğe giren reform hareketlerinden Arnavutluk da etkilenmiştir. Bu çerçevede Arnavutluk'ta Mayıs 1990'dan itibaren daha önce haksız bir şekilde kapatılan ibadet mekânları açılmaya başlanmış ve ibadetler serbest bırakılmıştır (Kurtuluş, 1991, s. 155).

Komünizm sonrası Arnavutluk'ta İslami din eğitimi 1991-2002 ve 2002 yılından günümüze olmak üzere iki safhada ele alınabilir. 1990 yılından sonra Arnavutluk'ta İslami din eğitimine kısmen serbestlik tanınmış ve daha sonra genişlemiştir. Yüksek İslam tahsili bu dönemde mevcut değildi. Her ne kadar Tiran Medresesi varsa da yüksek tahsilin gerektirdiğı akademik kadrodan bahsetmek mümkün değildir. Tiran dışında diğer şehirlerde beş-altı medrese mevcuttu. İslami tedrisatı besleyecek kaynaklar (kitap ve kütüphane) yok denecek seviyedeydi (Neza ve Piku, 2016, s. 62-64). 2002 yılından itibaren günümüze kadar olan devrede medrese ve kütüphanelerde cüz'i bir gelişmeden söz edilebilir. Arnavutçada yayımlanan İslami neşriyat sayısında biraz artış görölmekle birlikte, dil ve tercüme eksikliği gibi problemlerle karşılaşmıştır (Neza ve Piku, 2016, s. 65-68).

2. Bulgaristan

Avrupa'nın eski kültürlerinden ve en köklü devletlerinden biri olan Bulgaristan aynı zamanda Müslüman nüfus olarak da Avrupa Birliği ölkeleri arasında birinci sıradadır (Atasoy, 2011, s 48). Türkler, bu toprakları yaklaşık olarak elli senede fethedebilmişlerdir. İlk akınlar 1341 yılına doğru olmuştur. 1341 yılını, sırasıyla 1382'deki Sofya'nın, 1388-1389'da Şumnu'nun, 1393'te Tırnova'nın ve 1396'da da Vidin'in fetihleri takip etmiştir. Böylece Bulgaristan'ın Türkler tarafından fethi tamamlanmıştır (Popovic, 1995, s. 69). Bulgaristan'daki Müslüman toplumunun oluşmasında, muhtelif kavimlerin (Türk, Anadolu Tatarları Çerkezler vb.) buraya iskânı önemli bir yer teşkil eder. İstanbul'un fethinden sonra Bulgaristan'daki İslam ahalsinin iskânındaki seyir daha da hızlanmış ve toplumda sosyojik kendini göstermiştir. (Popovic, 1995, s. 69-70).

Halkının çoğunluğunu Ortodoks Hıristiyanların oluşturduğu Bulgaristan Osmanlı'dan 1908'de ayrılmıştır. 1878-1944 yılları arası

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

dönemde, Bulgaristan'daki Müslüman toplumun yaşayışı hakkındaki bilgiler yeterli değildir (Popovic, 1995, s. 70). Ancak ulaşılan bazı bilgiler ışığında şunlar söylenebilir. Kuruluğu Mithat Paşa'nın Tuna valisi olduğu yıllara (1864-1868) rastlayan ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesinden öncesine dayanan "Cemaati İslâmiye" Müslüman Türk halkının çok yaygın bir kuruluğudur. Bu kuruluğ Balkan savaşları sonrası 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan Barış antlaşmasının 2 numaralı ekinde yer almıştır. Bulgaristan'daki müftülekleri ilgilendiren bu yeni sözleşmenin 8. maddesine göre Müslüman Türk nüfusunun yoğun olduğu her yerleşim yerinde birer "İslam Cemaati" seğileceği öngörölmüştür. Tüzel kişiliği Bulgar Devleti'nce tanınan bu kuruluğ, eğitim icra etmek ve vakıf kurmak gibi imkânlara sahiptir (Memişoğlu, 1995, s. 297). Bu Nizamname ile hem Bulgaristan'da yaşayan bütün Müslümanların dinî lideri sayılan bir Başmüftülek kurumu tesis edilmiş hem de Müslümanlara ait cemaatler teşkil edilmiştir (Günay, 2007. s. 542). Topluluğun başında bulunan Başmüftü ve müftülek merkezi Sofya'daydı. Başmüftüden hemen sonra 16 müftü daha vardı ki bunlar, sorumlu oldukları bölgelerde ikamet ederlerdi. Son 32 müftü ilçelerde yardımcı olarak görev almışlardır (Popovic, 1995, s. 85).

Müftüler üç sahada görev alırlardı: yargı sahasında, Müslüman gençliğin eğitimi sahasında, dinî sahada. Başmüftü, asıl üyeleri müftüler ve yardımcı müftülerden oluşmuş bir heyet tarafından seğilirdi. 16 asıl müftünün seğimi, başmüftünün bu 16 kişinin ismini vermesi ve bu isimlerin krallık kararnamesi sonucu kabulü ile yapılırdı. Asıl müftülerin, yardımcı müftülerin ve imamların büyük bir çoğunluğu Türk'tü. Yaklaşık olarak 2300 cami ve bu camilerde görev alan 4.000-4.500 personel vardı. Her köyde en az 40 aile bulunurdu. Bu 40 aile arasından seğilen Müslüman temsilci grubu o köyü temsil ederdi. Bu temsil grubu, iyi ya da kötü hâlen ayakta kalan vakıfların yönetimini ve toplumun idari bölümünün yönetiminin sorumluluğunu yüklenmişti. Bütün bu temsilci heyetleri, Sofya'da ikâmet eden, vakıfların ve dinî işlerin bütün eyaletteki genel başkanlığını yapan şahsa bağlıydı. 1935 yılına doğru, şeriat mahkemeleri sayısı 22 idi. şahsi hukuk alanlarında çok geniş bir yetkiye sahiptir: evlilikler, boşanmalar, miras hakkı, yardımlar, anlaşmazlıklar vs. Bu mahkemelerin de üstünde üç tane Cours d'appel ve şeriat Yüksek Konseyi vardı. Bu konsey başmüftü tarafından temsil edilirdi.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

1878-1944 yılları arasında Bulgaristan'daki Müslüman okullarının sayısı oldukça fazlaydı. Kur'an okulları, ilkokullar, liseler, Türk okulları (İslam dininin öğrettiği şekilde), normal okullar, dinî okullar, pedagoji (eğitim bilimleri) okulları, özel okullar, liseler, yüksek okullar vs. (Popovic, 1995, s. 86). Bulgaristan'daki Müslüman okullarının başlıcası, ülkede dinî kadroların teşkilini sağlayan Şumnu Medresesi'dir (Medrese-i Nüvvâb, 1922'de kurulmuş). Bu medrese üç yıl temel bilimler bölümü, 5 yıl orta bölüm ve üç yıl yüksek bölümden oluşmaktaydı. Yüksek bölümde Kahire'deki el-Ezher Üniversitesindeki öğrenime benzer bir müfredat ile Arapça-Türkçe dinî eğitim yapıyordu (Popovic, 1995, s. 87).

Bulgaristan'da II. Dünya Savaşı sonrası komünist rejim hüküm sürmeye başlamıştır. Hükümet 1945'ten başlayarak 1950'li yıllara kadar Müslüman kimlik yerine seküler Türk kimliğini öne çıkarılmış, daha sonra Türk azınlığa dinî, etnik her türlü ayrımcılık başlamıştır. Bu dönemde köklü din eğitimi kuruluşları kapatılmış ve İslam din eğitimi neredeyse fiilen yok olmayla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Müslüman Türkler etnik ve dinî yönden asimilasyona tabi tutulmuş, ana dilde eğitim görme ve dinlerini yaşama gibi hakları gasbedilmiş beş asırdan fazla yaşadıkları yurtlarından göç etmeye mecbur bırakılmışlardır (Nuriler, 2016, s. 9-10).

Bulgaristan hükümeti 1946 yılında mevcut olan Müslüman Türklere ait bir öğretmen okulu, bir lise, 67 ortaokul ve 2500 ilkokulun tüm mal varlıklarına el koyarak kamulaştırmış ve Bulgar okulları ile birleştirmiştir. 1959 yılında ise ne kadar Türk azınlık okulu varsa hepsi kapatılmıştır (Aktaş, 2015, s. 11). Ancak 1945'ten bu tarafa, Bulgaristan'daki Müslüman Bulgar gruplarının dinî hayatları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin 1951 yılına ait bir Bulgar resmî gazetesinde Türk toplumu hakkında şu bilgiler verilmektedir: Müslümanların Bulgaristan'da 1.460 cami ve mescidi vardır. Bu yerlerde müftülükçe belirlenmiş 1.850 kişi görev almaktadır. Bulgaristan'da dört medrese bulunmaktadır. Bu medreselerde 354 öğrenci dinî eğitim almaktadır. Ayrıca, Kolanavgrad şehrinde bulunan Nyuvaab (Nüvvab) okulunda da 650 genç tahsil görmektedir. Devlet, bu okullara belirli miktar da para vermektedir (Popovic, 1995, s. 91). 1951 yılından sonraki gelişmeler hakkında ve Müslümanlar ile devlet otoritesi hakkında yeterli bilgi yoktur (Popovic, 1995, s. 92).

Bulgaristan'a 1990 yıllarda komünist rejim gelmiştir. Komünist sonrası bu dönemlerde Müslüman Türk toplumunun üzerindeki baskılar

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bir nebze de olsa azalmış, İslam din eğitimi açısından yeni gelişmeler olmuştur. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Bulgaristan Baş Müftüluğü iş birliğiyle 1991-1992 eğitim öğretim yılında Mestanlı, Rusçuk ve şumnu İlahiyat Liseleri yanı sıra bir de Yüksek İslâm Enstitüsü kurulmuştur. 1991 yılında 30 öğrenci ile Mestanlı İlahiyat Lisesi, 1992 yılında ise Rusçuk İlahiyat Lisesi 52 kız ve erkek öğrenci ile eğitim-öğretime başlamıştır (Aktaş, 2015, s. 30-31). şumnu İlahiyat Lisesi ise aslında daha önce şumnu’da şerif Halil Paşa Camii Külliyesi’nde 1922 yılında kurulan Medresetü’n-Nüvvab’tır. Komünist rejim zamanında kapatılan bu medrese 1990’lı yılların başında tekrar açılmıştır (Aktaş, 2015, s. 29). Komünist rejim sonrası kurulan veya yeniden açılan bu ilahiyat liselerinde Türkiye’deki imam-hatip liselerinde uygulanan müfredatın benzeri bir eğitim verilmektedir (Nuriler, 2016, s. 10).

Sofya’daki Yüksek İslâm Enstitüsü ilk olarak 1991 yılında eğitime iki yıllık program ile başlayarak 1998 yılında dört yıllık bir eğitim ile devam etmiş ve bu tarihten itibaren Müfredatı Temel İslam Bilimleri (Teoloji), Eğitim Bilimleri (Pedagoji) ve Kültür ve Yabancı Diller olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Müslüman azınlığın vaiz, imam, din dersi öğretmeni ihtiyacına cevap vermektedir (Aktaş, 2015, s. 29; Nuriler, 2016, s. 11).

Bugün Bulgaristan’da dinî cemaat ve topluluklarla ilgili, Anayasaya göre, “Tüm vatandaşlar, bir araya gelmekte (dernek kurmakta) özgürdür.” Madde 44/I. Ancak “Bu örgütler, ... dini husumete dayanamazlar” (Madde 44/II). Anayasanın 6. maddesi ise tüm vatandaşları, etnik kimlik, din, görüş, sosyal köken, eğitim, cinsiyet, ırk, siyasi yakınlık, mülkiyet durumu ya da kişisel ya da sosyal statüye göre haklarda hiçbir imtiyaz ya da kısıtlama olmadan kanun önünde eşit sayar. Madde 37/I. fıkrada “Fikir ve vicdan hürriyeti, din seçme ya da dini görüşleri veya ateist görüşleri seçme hürriyeti dokunulmazdır” denilmektedir. 13. maddesinde dinî müesseselerin devletten ayrı olduğunu ve hiçbir dinî kısıtlamanın olmayacağını ifade eder. Yine Bulgaristan’daki her seviyedeki kamu okulları, Hristiyanlık ile İslam arasında seçmeli din eğitimi imkânı sunmaktadır. Ayrıca kayıtlı her dinî grup, müfredata kendi dinlerinin dâhil edilmesini talep edebilir (şencan, 2012, s. 85).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

3. Macaristan

Osmanlılar Macar krallığına 1390 senesi civarında akın düzenlemeye başladılar. Bunu takip eden 130 yıl içinde oradaki Balkan devletlerini tedricen ilhak etmeye başladılar ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından itibaren doğrudan Macaristan topraklarının fethi başlamıştır (Fodor, 2000, s. 187). Macaristan'daki Müslüman topluluğun kökenleri, tıpkı daha önce incelediğimiz üç ülkede olduğu gibi, bu ülkenin (topraklarının bir bölümünün) Türklerin Mohaç zaferi (1526) akabinde, Osmanlılarca fethedilmesi sonrasına dayanır (Popovic, 1995, s. 111). 1541'de Macaristan başşehri Buda'yı (Budın) fetheden Kanuni Sultan Süleyman bu şehir ile memleketin orta kısmını Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına ilhak edip, Macaristan'da 150 senelik bir Osmanlı hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Fethedilmiş bu topraklarda Osmanlılar Balkanlarda uyguladıkları, "Millet Sistemi" de denilen idari-adli sistemi tatbik etmişlerdir. Buda kentinden sonra Peşte ve Estergon şehirleri 1543'te, Zigetvar şehri 1566'da ve Eğri Şehri de 1596'da Osmanlıların eline geçmiştir.

Macaristan'daki Müslümanların dinî ve edebi hayatında muhtelif tarikatların tekke ve zaviyeler ile buralarda inzivaya çekilmiş, tasavvufi eserler yazan veya istinsah eden derviş ve şeyhlerin özel bir yeri vardır (Agoston, 1988, s. 222). Macarlar, Osmanlıların 1683 Viyana'daki bozgunu sonrası hızlıca Osmanlıların fethettikleri toprakları geri almaya başlamalarıyla Müslümanlar Osmanlı ordusu ile göç ederek Sırbistan, Bosna ve Valachi'ye gelmişlerdir. Kalanlar ise ya öldürülmüş ya da Hristiyanlaştırılmış olduğundan Müslüman topluluk tümüyle yok olmuştur (Popovic, 1995, s. 112).

Bugünkü Macaristan, anayasasının giriş bölümünde ülkesini Hristiyan Avrupa'nın bir parçası kabul etmekte ve farklı dinî unsurlara değer verdiğini ifade etmektedir (Doğan, 2012, s. 6). Komünist sosyalist sistem amaçlanarak, "ulusumuzun geçmiş yüzyılın fırtınalarında parçalanmış entelektüel ve manevi birliğini muhafaza etmeye söz veriyoruz" denilmiştir (Temelat, 2012, s. 60). Anayasanın 29. maddesi ise ülkede yaşayan vatandaşlara anadillerini kullanma, öz kültürlerini geliştirme ve anadillerinde eğitim görme hakkını vermektedir (Büyükcan, Ocaklı ve Öztürk, 2012, s. 382).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

4. Romanya

Romanya’da diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi ülkenin topraklarının bir bölümünün Osmanlılarca fethedilmesinden sonra, bir Müslüman topluluğu oluşturulmuştur (Popovic, 1995, s. 123). Romanya çok eski bir geçmişe sahip olması hasebiyle bugün bile Romanya’nın Dobruca’sında; Avarların, Peçeneklerin, Kumanların, Uzların ve Osmanlı Türklerinin torunları yaşamakta ve nüfusları yüz binlere ulaşmaktadır (Menabit, 2010, s. 226). Bu bölgelerden bilhassa Dobruca, Türkler ve Müslümanlar açısından özel bir yeri vardır. Dobruca’nın beş asra yakın Osmanlı hâkimiyetinde kalması, burasını Müslüman Türk vatani hâline getirmiştir Bir kaynakta şu tespitler yapılmaktadır: “*Dobruca’ya İslamiyet’i ilk getirenlerin Kuzey Türkleri mi yoksa Güney Türkleri mi olduğunu kesinlikle söylemek zordur. Bir rivayete göre İslamiyet bu topraklara, 1257 yılında İslamiyet’i kabul eden Altınordu Hanı Berke Han zamanında Anadolu’dan Dobruca’ya 12.000 Selçuk Türkü ile gelmiş olan Sarı Saltuk Dede tarafından getirilmiştir*” (Menabit, 2010, s. 229).

Romanya 1878 yılında Bulgaristan gibi Berlin Antlaşması ile Osmanlı’dan ayrılmıştır (Furat, 2012, s. 74). İki yıl sonra 9 Mart 1880’de yürürlüğe giren kanunda, Müslüman ahaliyle ilgili bazı maddeler şunlardır:

Tüm Dobruca mukimleri, şimdiye dek Osmanlı vatandaşı iken, 11 Nisan 1877 tarihinden itibaren Romen vatandaşı olmuşlardır. (3. Madde).

Vicdan ve kanaat hürriyeti mutlaktır. Her türlü ibadet toplum düzenini ve ahlâkı bozmadıkça serbesttir. (15. Madde)

Müslümanların evlilik ve miras meselelerinin halli için özel Müslüman mahkemeleri kurulacak, bu mahkemeler, Müslümanların hukuk, örf ve âdetlerine göre karar vereceklerdir. (61. Madde)

Dobruca’nın Müslüman ahaliyi ayrı bir süvari ve piyade alayı oluşturacak, bu askerler devletin sağlayacağı fes ve türbanlı ayrı bir üniforma giyeceklerdir... (68. Madde)

Herkes, dinine göre yemin edip and içecektir. (71. Madde)

Camilerin bakımı ve Müslümanların dini eğitimi bir kanunla düzenlenecektir. (76. Madde) (Popovic, 1995, s. 129-130).

Bu dönemde Dobruca’da üç çeşit Müslüman okulu vardı: ilkokul, ortaokul ve medreseler. Bölgenin her il ve ilçesinde bulunan Kur’an

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

okumanın öğretildiği ilkokulların (Mekteb-i Sıbyan) sayısı ve tedrisatına ait bilgi yoktur (Popovic, 1995, s. 132).

İkinci Dünya Savaşı sonrası komünist yönetim tüm Balkan ülkelerinde olduğu gibi Romanya'yı dinî hayat açısından derinden etkilemiştir. Komünist rejim Romanya'da ilk iş olarak camilere din görevlisi yetiştiren Mecidiye Müslüman Semineri'ni kapatmıştır. Bu durum camileri açık bıraksalar da aslında komünist yönetiminin maksadının dini kökünden kurutmak olduğu açıktır (Aksu, 2016, s. 174). Dinî müesseselerin durumuna gelince yaklaşık elli yıl gibi kısa bir süre zarfında sadece Dobruca bölgesinde 260 camiden sadece 151'i komünist dönemde kalmıştır. Bu camilerin yarıdan fazlası da günümüze kadar bakımsızlık ve sahipsizlikten yıkılarak yalnızca 72 cami kalmıştır (Özkanat, 2013, s. 457).

Romanya'da Müslümanlar, azınlık konumuna düşünce dinî kimlik ve şuurlarını muhafaza etmek üzere "Cemaati İslamiyye" adıyla bir teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilat Dobruca'nın Silistre, Pazarcık, Köstence ve Tulça gibi büyük öneme sahip dört şehrinde yaşayan Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Bu kuruluş hem dinî müesseselere ait vakıflarla ilgilenmiş hem din görevlisi hem de dinî eğitim veren hocaların ve diğer memurların istihdamını sağlamıştır. Bu teşkilat çalışmaları için 1913 yılında Müslüman Türk azınlıklar bir yönetmelik hazırlamışlar ve 1 Eylül 1929 tarihinde bu yönetmelik 537/930 no.lu karar ile resmen yürürlüğe girerek bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir (Aksu, 2016, s. 170-171). Bugün bu teşkilatların görevini Romanya Türk Demokrat Birliği (UDTR) ve Romanya Müslüman Tatar Türklerinin Demokrat Birliğinin (UDTTMR) din komisyonları çalışmalarıyla yürütölmektedir (Özkanat, 2013, s. 458). Diğer önemli bir kuruluş 27 Şubat 1937 tarihinde teşkil edilen "Başmüftölük" müessesidir (Aksu, 2016, s. 177). Müftölüğe dair yönetmelik 24 Mayıs 1949 tarihinde 14.062 no'lu karar ile yürürlüğe girmiştir. Romanya Müslümanları Müftölüğü hâlen bu yönetmeliğe tabidir (Aksu, 2016, s. 176).

Romanya 1989 yılından itibaren demokratik sisteme geçmiştir. Bu durum komünist rejimden kurtulan diğer bölgelerde olduğu gibi Romanya'da da Müslümanları rahatlatmıştır (Aksu, 2016, s. 163). Böylece azınlığa ait anadilde eğitim ve ibadet hürriyeti hususlarında gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir. Bu haklardan din derslerine katılma tercihe bağlanmıştır. Bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bu dersten muafiyet

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

ancak öğrencinin talebine bağlıdır. Herhangi bir dinden din eğitimi dersi açılabilmesinin şartı en az 18 öğrencinin tercihine bağlıdır. (Aksu, 2016, s. 172). Ders müfredatı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2004’te tasdik edilmiş ancak, İslami ders kitapları hazırlanmamıştır. Dolayısıyla din eğitimi öğretmenin inisiyatifine bırakılmıştır (Hasan, 2016, s. 505). 2006’da çıkarılan kanuna göre devlet, dinî kuruluşların okullarına ve dinî müesseselere yardım yapabilir duruma gelmiştir (Şencan, 2012, s. 128).

İslam dininin gereği olan ibadet edebilme hürriyetinin sınırları, Romen Anayasası’nın 29. maddesinin I-V. fıkraları ile şöyle belirlenmiştir:

Madde 29: “*Düşünce, görüş ve dinî inanç hiçbir şekilde tahdit edilemez. Hiç kimse, kendi kanaatlerine muhalifi olan bir fikri ya da dini sahiplenmeye zorlanamaz*” (29/I).

“*Vicdan hürriyeti teminat altındadır ve bu hürriyet karşılıklı müsamaha ve hürmet içinde ifade edilmelidir*” (29/II).

“*Tüm dinler serbesttirler ve kanunla çerçevesi çizilen, kendi iç nizamlarına göre teşkilatlanırlar*” (29/III). “*Mezhepler/cemaatlerin kendi aralarındaki münasebette herhangi bir düşmanca ifade, davranış ya da hareket yasaktır*” (29/IV).

“*Dini cemaatler devletten özerktirler ve hastahane, yurt, yetim evi ya da hapishanede dini hizmetlerin yerine getirilmesinde devletten destek alırlar*” (29/V) (Şencan, 2012, s. 129).

Bugün Müslümanlar Anayasaya taalluk eden haklar dairesinde her çeşit dinî, eğitim ve kültürel çalışmalarına ve faaliyetlerine devam etmektedirler. Yine günümüzde yürürlükte olan ve 1991’de çıkarılan Romen Anayasası’nın 4/II. ve 6/I. maddeleriyle din, dil, etnik ve kültürel hususiyetler muhafaza altına alınmıştır. Bu maddeler şöyledir:

Madde 4/II: “*Romanya hiçbir ırk, milliyet, etnik köken, dil, din, cinsiyet, fikir, siyasi bağlılık, mülkiyet ya da sosyal köken ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların bölünmez ve ortak vatanıdır.*”

Madde 6/I: “*Devlet, bütün millî azınlıkların etnik, kültürel, lisanî ve dini aidiyetlerin muhafazasına, inkişafına ve ifade edilmesine yönelik fertlerin haklarını tanır ve teminat altına alır.*” (Şencan, 2012, s. 129).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

5. Yugoslavya

Hırvatlar, Slovenler I. Dünya Savaşı'nda Sırp'larla birlikte Güney Slav Devleti kurmak istiyorlardı (Azarkan, 2008, s. 68). 1918 yılında bu maksatlarını gerçekteştirerek Sırp, Sloven ve Hırvat Krallığı'nı (SSHK) kurdular. 18 Ocak 1919'da Versailles Barış Konferansı'nda devletin sınırları belirlendi. 1929 yılında krallığın adı Yugoslavya oldu (Azarkan, 2008, s. 117). 6 Nisan 1941'de İtalya ve Almanya'nın işgali ile Yugoslavya yıkıldı. Sırp'lar Alman himayesine alırken, Slovenya İtalya'ya katıldı. Yugoslavya J. B. Tito başkanlığındaki partizanlar tarafından 22 Kasım 1945'te altı cumhuriyet ve iki otonom bölge bir federal yapı içerisinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak tekrar birleştirildi (Azarkan, 2008, s. 118). 1980'de münavebeli (dönüşümlü) başkanlık sistemine geçildi (Azarkan, 2008, s. 121). Bu cumhuriyetleri Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ oluşturmuştur (Azarkan, 2008, s. 133). Ancak, bu sistem Federe Devletler arasında bulunan ihtilaflara çözümler üretmedi. Bundan dolayı, Federe Devletler bir bir Yugoslavya Federasyonundan ayrıldılar (Azarkan, 2008, s. 103).

Aralarında bugünkü Balkan ülkelerinden Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karabağ ve Sırbistan'ın da bulunduğu yirmiden fazla devletin bu istiklal tecrübesi, milletlerarası hukuk açasından büyük önem arz etmektedir (Azarkan, 2008, s. 102). 80'li yılların başlarında altılı koalisyon içerisinden ilk siyasi muhalefet Avrupa şartlarına intibak edemeyen Sırp'lardan bağlarını koparma amacıyla Slovenya tarafından başlatıldı. Alternatif ilk siyasi parti yine Slovenya Demokratik İttifak Partisi (SDİP) olarak kuruldu (Azarkan, 2008, s. 119). Eylül 1989'da bazı iç tüzük değişiklikleri yapan Slovenya 1990 yılı Aralık ayında yaptığı referandumda halkın %88,2'nin müstakil olmak talebi karşısında resmen kurulmak üzere AT'na (Avrupa Topluluğu) müracaatta bulundu. Slovenya'nın Milan Kucan başkanlığında bağımsızlığını kazanması refah seviyesinin yüksek olması ve Avrupa devletleri ile arasının iyi olması gibi sebeplerle Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan daha kolay olmuştur (Azarkan, 2008, s. 120-125).

Slovenya'nın ardından 1989'da General Franjo Tuğman Demokratik Hırvatistan Birliğini (DHB) resmî olarak kurdu. 19 Mayıs 1991'de bağımsızlık için yapılan referandumda halkın %93'ünün kabul yönünde oy kullanması üzerine 25 Haziran 1991 yılında Hırvatistan

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

“Hırvatistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık ve Özgürlük Beyannamesi” ile bağımsızlığını ilan etti (Azarkan, 2008, s. 138).

Ataları bugünkü Hırvatistan topraklarına VI. yüzyılda gelmiş olan Hırvatlar (Azarkan, 2008, s. 125), Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında yaklaşık üç asır kalmışlardır. Hırvatlar XVII. yüzyılda Avusturyalılar ile birlikte savaşarak Osmanlı İmparatorluğu’nu yenince Avusturya Habsburg hanedanlığına bağlanmıştır (Azarkan, 2008, s. 126). 19 Ekim 1919’te ise tek taraflı resmî bir bildiri ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’yla olan irtibatını tamamen kopararak bağımsızlığını ilan etmiştir (Azarkan, 2008, s. 128).

1991 yılında ise Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti (Djurđev, 1992, s. 297). 1960’lı yıllarının sonuna doğru medreselerdeki Müslüman öğrencilerin lideri olarak ortaya çıkan (İzzetbegoviç, 2003, s. 11-27) Aliya İzzetbegoviç, 1970 yılında “İslami Deklarasyon: Müslümanların İslamizasyon Programı ve Müslümanlar” ismiyle bir bildiri yayımlandı. Bu programın amacı komünist ve kapitalistlerin elinden Müslümanların kurtulmasını sağlamaktı. Bildiride İslami görüşün yeniden uyanacağı, tarihî bir şuur doğacağı görüşü vurgulandı (Azarkan, 2008, s. 150). 1989’da İslami hareket çalışmalarına yeniden başlayan İzzetbegoviç’in başkanlığını yürüttüğü Demokratik Eylem Partisinin (DEP) amacı Müslümanların maneviyatını geliştirmektir. Partinin bu amaçla kurduğu sosyal ve siyasi teşkilatlanmalar Müslümanlar arasında yoğun ilgiyle karşılandı. Bosna-Hersek’te yapılan seçimleri DEP kazandı. İzzetbegoviç kolektif başkanlık konseyinin başkanı seçildi. İzzetbegoviç 20 Aralık 1991 tarihinde Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti bağımsızlık konusunda referandum yapmaya karar verdi. 28 Şubat – 1 Mart 1992 tarihleri arasında yapılan referandum sonucu oylamaya katılan seçmenlerin %66’sı Bosna-Hersek’in Yugoslavya’dan ayrılması yönünde oy kullandı (Azarkan, 2008, s. 150). 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek milletlerarası toplum tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındı (Azarkan, 2008, s. 151).

Bosna-Hersek 1878’de fiilî olarak ve 1908’de resmen Avusturya-Macaristan hâkimiyetine girmiştir (Djurđev, 1992, 301). Bosna-Hersekliiler, adil Osmanlı idaresi sayesinde kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır (Akgündüz, 2003, s. 111). Bosna’ya Osmanlı zamanında gösterdiği bu ihtimam ve takip edilen siyaset Bosna’nın İslamlaşmasında aynı kökene sahip Sırp ve Hırvatlardan daha farklı olmuştur (Gökaçtı, Turhan ve Kolçak, 2005, s. 126). Avusturya-Macaristan’ın Bosna-

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Hersek'i hâkimiyeti altına alması ise her alanda bir medeniyet değişikliğine sebep olmuştur (Çatiç, 2009, s. 371).

Balkanlarda çok önemli bir müessese olarak varlığını günümüze kadar sürdüren Reısü'l-ulemâ makamı 1882 yılında ilk olarak Bosna-Hersek'te başlamıştı. 1930 yılında Yugoslavya krallığı İslam dinî cemaati ve anayasası ile ilgili yeni bir kanun çıkarmış ve bu kanun ile eski bağımsız İslam dinî cemaatlerini Reısü'l-ulema ile ulema meclisinin reis ve iki başkanından oluşan yüksek bir idari teşkilatın tek başkanlığı altında birleştirmiştir (Djurđjev, 1992, 302). Kısa bir süre 1930-1938 yıllarında Belgrad'a taşınan Reısü'l-ulemâ makamı 1938 yılından sonra fasılasız olarak Saraybosna'da devam etmiştir. Bu makama Hırvatistan, Sancak ve Slovenya Müslüman toplulukları daha sonraları katılmış ve müftülüklerinin birer temsilcisini bulundurmuşlardır. Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Karadağ bölgelerinde Bosna-Hersek Riyaseti'nden bağımsız ve müstakil dinî idareler mevcuttur. Bu ülkelerin dışındaki Balkan ülkelerinde Reısü'l-ulemâ tabirinin alternatifi, Başmüftülüktür. Müslüman cemaatler bu başmüftülüklere bağlı faaliyet göstermektedirler (Aruçi, 2009, s. 56).

I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan Yugoslavya hükümetleri, din eğitimi de veren devlet ilkokullarını resmen tanımıştır. Daha sonra mektepler, Kur'an okumayı öğreten hazırlık veya eğitim dışı müesseseler hâline dönüşmüş ve din eğitimi bütün ortaokullarda verilmeye başlanmıştır. 1918 yılında hükümet Saraybosna'da bir devlet şariat ortaokulu açmıştır. Bu okul masrafları vakıf tarafından karşılanan bir hâkim yetiştirme koleji, yüksek şariat okulu ve fakülte seviyesinde bir ilahiyat mektebinin tesisine kadar (1937) eğitime devam etmiştir. Bu müesseselerin hepsi 1952 yılında yasaklanıncaya kadar eğitimlerini sürdürmüşlerdir (Djurđjev, 1992, s. 304). Daha önceki Balkan devletlerinde bahsedildiği üzere II. Dünya Savaşı'ndan sonra komünizm rejimi Yunanistan hariç bütün Balkanlarda benimsenmişti. İşte Yugoslavya da bunlardan biriydi. Yine aynı şekilde 90'lı yıllarda Doğu bloğunun çökmesiyle Yugoslavya'da da bağımsızlık hareketleri başlamış (Hodziç ve Okudan, 2013, s. 185) böylece Slovenya, Bosna Hersek, Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan ve daha sonra Karadağ ve Kosova olmak üzere yedi küçük devlet ortaya çıkmıştır. Bu bölünme sonucu hükümetin Saraybosna merkezli tek Diyanet İşleri Başkanlığı da bölünerek yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeni yapılanmaya göre devlet olarak

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bağımsız olsalar da din konusunda Slovenya, Hırvatistan ve Sırbistan'ın Sancak bölgelerinden (Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgeler), Meşihat olarak adlandırılan müftülükler Bosna Hersek Diyanet İşlerine Başkanlığına bağlanmıştır. Bunların dışında kalan diğer ülkelerden olan Makedonya, Karadağ, Sırbistan'ın iç bölgesi ve daha sonra bağımsızlığını kazanan Kosova kendilerine bağımsız Diyanet İşleri Başkanlığı kurmuşlardır. Bu kuruluşlar İslam Dini Birliği Anayasası'na göre kurulmuş ve günümüze kadar devam etmişlerdir.

Yugoslavya Devleti tarafından 1947 yılında çıkarılan İslâm Dini Birliği Anayasası'nın dördüncü maddesi, "İslâm Dini Birliği, İslâmî hükümlere ve İslâm Dini Birliği anayasası maddelerine göre çalışır; bütün bu çalışmalar Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti anayasası çerçevesinde olmalıdır" diyerek din hizmetleri kontrol altına alınmıştır (Aruçi, 2009, s. 58). 1953, 1969 ve 1990 yıllarında bu dördüncü maddede geçen isimle anayasalar çıkarılmaya devam edilmiştir. 1953'te din görevlileri yetiştirmek üzere okul açma izni bu anayasalarda önemli bir fark olarak göze çarpmaktadır. Ancak aynı anayasa dinî eğitimi yalnızca ibadet yerlerine yakın yerlerde verilebilmeyi şart koşturmaktadır. İslami dinî cemiyetler tarafından Müslümanların devam etmelerinin mecburi kabul edildiği mektepler. 1952 yılında tamamıyla kaldırılincaya kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Djurđjev, 1992, 304). Şu an yürürlükte olan son anayasaya göre Yugoslav İslam birliğinin en yüksek mercii kırk altı üyesi olan Yüce Şûra'dır. Bu kırk altı üyenin görev süreleri dört yıl olmak üzere on ikisi Priştine'den, dokuzu Üsküp'ten, altısı Titograd'dan, altısı Zagreb'den ve on üçü Saraybosna'dandır. En yüksek dinî temsilcisi Reisü'l-ulema olan bu reislik makamı şûranın icra makamıdır ve genel merkezi Saraybosna'dadır. Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Karadağ İslam birlikleri şûraları bu Yugoslav İslam birliğinin beş ana şurasını oluşturur. Bu beş şuranın her biri kendi bölgesinde en büyük İslam birliği kolunu teşkil eder ve "meşihat" adı verilen icra makamına sahiptir. Bosna-Hersek şûrası veya meşihatının merkezi Saraybosna'dır (Djurđjev, 1992, s. 303).

6. Yunanistan

Yunanistan, Balkan ülkeleri içerisinde Osmanlı Devleti'nden kopan gayrimüslim topluluktur. Mora'da 1821 yılında aniden ortaya çıkan ve binlerce Müslümanın kanına mal olan isyan ile Rumların devlet kurma

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

safhası başlamıştır (Azarkan, 2008, s. 64). 1827 yılında dđnemin bđyđk gđçleri Fransa, Rusya ve İngiltere Londra anlaşmasında bu safhayı hızlandırmışlardır. O yıllarda buhran içinde olan Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya'nın da dâhil olduğu bu üçlü grup Gđneydođu Avrupa'yı şekillendirmek üzere Rumların devlet kurmasına destek vermiştir. Rusya 1828 yılında, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etmiştir (Clogg, 1997, s. 58-61). Avusturya Yunanistan için 3 maddelik bir protokol hazırlayarak adaları ve Hristiyan nđfusun yoğunluğu olan bđlgeleri gündeme getirmiştir (Azarkan, 2008, s. 66). Bu durum diğer üçlü ittifak ile gđrüşülmüş ve 1830 tarihinde üç ana protokol imzalanmıştır. Buna göre Yunanistan kendi kanunlarına sahip bağımsız monarşik bir devlet olacaktı. Bu çerçevede yeni bir devlet olması hasebiyle protokollerde dinî eşitlik ilkesinin tam anlamıyla uygulanacağının garantisi isteniyordu. Bunun sebebi Yunanistan'da Müslüman Türkler ile Ortodoks mezhebi dışındaki mezheplere bağlı Hristiyanların yaşamasıydı. İngiltere, Fransa, Balveria ve Rusya arasında Yunanistan'ın hukuki olarak tanınmasını sağlayan antlaşma 1832 yılında imzalanmıştır. İlk olarak 1833 tarihinde Prusya ve Avusturya, daha sonra da 1833-1837 yıllarında diğer Avrupa devletleri bağımsız bir devlet olarak Yunanistan'ı tanımışlardır (Azarkan, 2008, s. 66).

Müslümanlar Yunanistan'da azınlık durumuna geldikten sonra ilk defa hukuki yđnden (tüzel kişilik olarak) Müftülık seviyesinde, 1913 Atina Antlaşması'nın 3. maddesi ile tanınmıştır (Papastathis, 2008, s. 292). Aynı yılın Kasım ayının 14. gđnü Yunanistan, Bulgaristan ile 16 maddelik bir antlaşmayı Atina'da imzalamıştır. Bu antlaşmanın 11. maddesinde Bulgaristan'ın Yunanistan'a bırakacağı yerlerdeki dinî hürriyetler şöyle dđzenlenmiřtir: "Yunan idaresine bırakılacak olan yerlerde kalan halkın canına, malına, şerefine, dinine, örf ve âdetlerine tam olarak hürmet gösterilecektir" (şerif, 2016, s. 122). Tabii ki bu anlaşma yapıldığında Batı Trakya Bulgaristan sınırları içerisindeydi. Yunanistan'a 27 Kasım 1919 Neuilly Antlaşması'yla verildi. Yunanistan 24 Haziran 1920 yılında 2345 sayılı 15 maddelik "Müftüler ve başmüftü seçimiyle, İslâm cemaatlerine ait evkaf varidatının suret-i idaresine dair kanun" ismiyle bir kanun yürürlüğe koymuştur. Kanunun müftülerle ilgili bđlümünün bir önceki kanunda olduğu gibi tekrar edildiği görülmektedir (şerif, 2016, s. 123). 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın azınlıkların himayesine ayrılan 3. faslının 40. maddesi de Batı Trakya'daki Türklerin din

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

hürriyetiyle alakalı olmuştur. Bu madde, “Her iki tarafta kalan azınlıkların ayin-i dinilerini vs.yi serbestçe icra etmek hususlarında diğerleriyle müsavi olacakları” denilmiştir (Şerif, 2016, s. 123).

Bugün bir Avrupa ülkesi olan Yunanistan diğer Avrupa ülkelerinin genelinin aksine laik değildir (Papastathis, 2008, s. 275). Ülkede Doğu Ortodoks Kilisesi resmî kilisesidir ve 1975 Anayasası devletin resmî dini olarak Doğu Ortodoks inancını kabul eder (Furat, 2012, s. 72). Diğer inançların hukukunu düzenleyen Anayasa’nın beşinci madde ikinci fıkrası şöyledir: “Milliyet, ırk, dil, din veya siyasal inanç farkına bakılmaksızın Yunanistan’da yaşayan herkesin hayatı, namusu ve hürriyeti tam bir himaye altındadır.” (Bahçekapılı, 2016, s. 5).

Yunanistan’da bütün dinleri denetleme yetkisi Milli Eğitim ve İnanç Bakanlığına bağlı “inançlar Genel Müdürlüğü”ndedir. Batı Trakya’da yaşayan Müslüman azınlığın üç müftüsü de resmen aynı Müdürlüğe bağlıdır (Papastathis, 2008, s. 284). Bu Müslüman azınlıklar Türkler, Pomaklar ve Çingeneler olmak üzere, üç etnik gruptan oluşmaktadır (Papastathis, 2008, s. 291). Yunanistan son zamanlarda yaşanan hadiseler sebebiyle 2015 sonrası Suriye’den göç almaya devam etmektedir (Nuriler, 2016, s. 12). İnanç ve ibadet hürriyetini garanti eden Anayasa’nın 13. maddesi şöyledir:

Madde 13: “Din ve vicdan hürriyeti masundur. Temel hak ve hürriyetlerin kullanımı kişinin dini inancına bağlanamaz” (13/I). “Bilinen bütün dinler serbesttir ve bunların ibadetlerine yönelik ayinler kanunun teminatı altında serbestçe yerine getirilir. İbadete yönelik ayinler kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı bir biçimde yapılamaz. Din değiştirmenin telkini ve teşviki yasaktır” (13/II). Şencan, 2012, s. 133).

Yunanistan’da son zamanlarda 1913 Atina ve 1924 Lozan antlaşmalarına uygun olarak yapılan İslam din eğitim faaliyetlerinin hız kazanması, devleti rahatsız etmiş ve 2007 yılında 240 İmam Yasası adıyla bir uygulamayı acilen çıkarmıştır. Azınlıkların aşırı tepkisi nedeniyle kanun yürürlüğe girememiş ancak 2013 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Birkaç küçük değişlikle de yavaş yavaş uygulamaya başlanmıştır. Bu kanunda dikkat çeken bir madde, devlet okullarında eğitimini sürdüren azınlık öğrencilerine İslam din eğitimini öğretmenlerin Yunanca anlatmasının şart koşulmasıdır (Şerif, 2016, s. 126). Bu maddenin anadil eğitimine ve İslam din eğitimine vereceği büyük zarar yanında asimilasyona yol açacağı aşikârdır.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Sonuç

İslam din eğitimi, irade, seçme ve eylem hürriyeti olmak üzere üç safhası bulunan, insan hak ve hürriyetinin de içinde yer aldığı bir serbestlik sahasıdır. Bu hür sahanın ve sınırlarının belirlenmesinde, hem her din mensubunun kabul ettiği dinin kendine has özellikleri hem de yaşanan ülkenin insan haklarına ve dinlere bakış açısı etkili olabilmektedir. İnsanlık tarihine baktığımızda İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin temellerinde insan hak ve hürriyetine bakış açısında farklılık görülür. Batı medeniyetinin insan anlayışını Aristo'nun şu ifadesinde görmek mümkündür: (Aristotle, M.Ö. 384-323) *“insanlar iki grup halinde doğarlar; birisi hizmet edilenler yani hürler, diğeri ise hizmet edenler yani hizmetçiler ve köleler”*. Buna karşılık, İslam medeniyeti Kur'an'ın ifadesiyle, Allah insanı, yeryüzünde kendi halifesi (el-Bakara, 2/30) olmak üzere en güzel surette (et-Tin, 94/4; el-İsrâ, 17/70) ve mükerrem bir varlık (el-Hucurat, 49/13) olarak yaratmıştır. Zira İslam'da insan hak ve hürriyeti, insana saygıyla eşit anlama gelir. Bu da insanlar arasında ayırım yapmadan hukuk kurallarını herkese eşit uygulamakla mümkün olabilir.

Temel insan haklarının tatbiki açısından tarihteki gelişmelere baktığımızda İslamiyet'in dışındaki uygulamaların şöyle olduğuna şahit oluruz: Mesela, Tanrı'nın kavmi kabul edilen Yahudiler kendilerine has bir din anlayışı geliştirmiş ve bu anlayış Yahudilerin dışındaki milletlere şiddet olarak yansımıştır. Hristiyanlar ilk zamanlar putperestlerden işkence ve zulüm görmüşler ancak kendileri devlet olanca başkalarına daha fazla şiddete başvurmuşlardır. İslam dini, kendisi dışındaki bütün inanışlara müsamaha ile yaklaşmış ve gönüllü tasdik şart olduğu için asla insanları dini kabule ve ibadete zorlamamıştır. Türklerin bu anlayışları sayesinde kısa sürede Balkan yarımadası hâkimiyet altına alınmıştır ve hiçbir ciddi muhalefet ile karşılaşılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaklaşık beş asır tatbik ettiği huzurlu idaresini kolaylaştıran sebeplerden biri bölge halkının mensup olduğu Boğolizmi muhafaza arzusudur. Bu mezhebin Ortodoks mezhebine bir tepki olarak doğmuş olması, Osmanlı'nın takip ettiği inançlara müsamaha siyaseti Balkan halkını Türk idaresine bağlamış ve İslamiyet'i tercih etmelerinde etkili olmuştur.

Balkan bölgesinin fethinde ve öncesinde ordulara yardımcı olan erenlerin, fethedilen bölgelere yerleşerek örnek bir hayat tarzı sergilemeleri, bölge halkının Osmanlı Devleti'ne İslam'a temayüllerinde

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

hızlandırıcı unsur olmuştur. Bugün önemli bir nüfus oranına sahip Balkan Müslümanları, Osmanlı Müslüman kimliklerini ve Türklere karşı olan kültürel ve dinî yakınlıklarını hâlen korumaları Osmanlı'nın uygulamış olduğu sisteminin bir sonucu olarak düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sistem, Arnavut, Bulgar, Romen, Yunan ve Sırp ların kimliklerinin hayatta kalmasına yardımcı olmuştur.

Yaklaşık altı buçuk asır boyunca devam eden fetihlerle geniş bir coğrafyada sistemli ve düzenli olarak başarıyla idare edilen bu Hristiyan ve Yahudi milletlerin bir kısmı Osmanlı Devleti idaresini kendi rızalarıyla tercih etmişlerdir. Hatta Katolik kilisesine karşı Ortodoks Hristiyanlar Türk idaresini tercih etmişlerdir. Mesela aynı coğrafya içerisinde yaşayan Boşnaklar, Arnavutlar ve Sırp lar gibi günümüzde birer devlet olarak devam eden bu ırklar da kendi tercihleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Osmanlı sonrası Balkanlardaki tatbikata baktığımızda Müslümanlara uygulanan siyaset gözler önündedir. Çıkarılan kanunlar ve uygulanan sistemler tüm insanlığın ve özelinde de Müslümanların tabii haklarının ihlal edildiği ve fırsat buldukça Türk ve Müslümanların asimilasyona tabi tutulduğu görülmektedir. Din değiştirmeye zorlama, sürgün, Türkçe konuşma yasağı, ibadet ve inanç hürriyetini kısıtlama vb. birçok insanlık dışı uygulamaların Balkanlar'ın hemen hemen bütün ülkelerinde uygulanmaya koyulması, yukarıda izahı yapılmaya çalışılan Batı medeniyetinin beslendiği kaynaklardan biri olan inanç sisteminin arka planına ışık tutmaktadır.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Kaynakça

- Agoston, G. (1988). 16-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevilik. M. Tekin (Tash.). içinde. I. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1987 (221-231) Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Akgündüz, M. (2003). Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (18), 111-130.
- Akın, H. & Çetin, H. (2011). Osmanlı Millet Sisteminin Balkanlar'da etnik kimliklerin oluşmasındaki rolü. H. Eren (Ed.). içinde, Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bükreş, Romanya 2006 3 (51-66) İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Aksu, A. (2016). Romanya'da Müslüman olmak: Romanya Müslümanlarının dinî, kültürel ve eğitim durumları. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umud, V (163-221) Ankara: Tika Yayınları.
- Aktaş, D. (2015). *Bulgaristan Raporu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, H. (2011). Osmanlı son döneminde Kosova'da ihtida (İslamlaşma süreci) üzerine bazı değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.52 (1), 165-188.
- Artun, E. (2003). Osmanlının ilk dönemlerinde Türk ve Balkan kültürlerinde etkileşim. *Folklor/Edebiyat*. 9 (33), 99-104.
- Aruçi, M. (2002). Kosova (Osmanlı Dönemi Sonrası) Maddesi, İslam ansiklopedisi, XXVI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Aruçi, M. (2009). Balkanlar'da din hizmetleri ve din görevlileri. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. (3), 56-58.
- Atasoy, E. (2011). *Bizden olan ötekiler asimilasyon kaskacında Bulgaristan Türkleri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ayşe Zişan Furat, A. Z. (2012). Balkan ülkelerindeki devlet okullarında din dersleri. *JIRS: Journal of Intercultural and Religious Studies*. (2), 67-109.
- Azarkan, E. (2008). *Uluslararası hukukta devletlerin tanınması (Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek)*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Bahçekapılı, M. (2016). Yunanistan ve Batı Trakya’da Din ve Eğitim. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 1-58.
- Beydilli, K. (1999). Balkanlarda Dönüm Noktası: 93 Bozgunu ve Sonrası. içinde Berlin Antlaşmasından günümüze Balkanlar: Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı 10 Mayıs 1997 (25-34) İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları.
- Bilge, M. L. (1991) Arnavutluk Maddesi, İslam ansiklopedisi, III, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Büyükcan, T.; Ocaklı, Ç. F. ve Öztürk, E. (2012). Eğitim. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmalı Anayasa Çalışmaları (371-395) Ankara: TBMM Basımevi.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan tarihi*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çatiç, R. (2009). Bosna Hersek Müslümanlarında eğitimin başlangıcı, gelişimi ve bugünkü durumu. M. H. Özev (Ed.). içinde. İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi (369-375) İstanbul: Tasam Yayınları.
- Djurđjev, B. (1992). Bosna-Hersek Maddesi, İslam ansiklopedisi, VI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Doğan, M. (2012). Başlangıç Hükümleri. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmalı Anayasa Çalışmaları (1-15) Ankara: TBMM Basımevi.
- Edmond Neza, E. & Piku, F. (2016). Arnavutluk’ta İslâmî Eğitim Araştırması. içinde A. Erken (Ed.) Balkanlarda Din Eğitimi (59-75) İstanbul: DEM Yayınları.
- Eyice, S. (1962). İlk Osmanlı devrinin dini-içtimai bir müessesesi zaviyeler ve zaviyeli-camiler. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23 (1-2), 3-80.
- Fodor, P. (2000). Osmanlılar ve Macaristan’da Hıristiyan tebaaları. A. Özcan (Ed.). içinde. Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti (187-199) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gökaçtı, M; Turhan, F. S. Ve Kolçak, Ö. (2005). Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3 (6), 117-150.
- Gökdağ, B. A. (2012). Balkan ülkelerinin anayasalarında dil kullanımını ile ilgili düzenlemeler. *Türkoloji Araştırmaları*. 7 (4), 69-97.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Günay, H. M. (2007). Osmanlı sonrası Bulgaristan’da Cemaat-i İslâmiyelerin merkezî yönetimi ve müessesât-ı diniye ve vakfiye müdürlüğü. İ. H. Göksay & N. Durak (Ed.). içinde. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007 (541-550) Isparta: S.D.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Hasan, N. (2016). Dil ve Dinin Yaşanması ve Yaşatılması Üzerine: Romanya Örneği. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, V (495-512) Ankara: Tika Yayınları.
- Hodziç, İ. & Okudan, M. (2013). Bosna Hersek’teki medreseler. İ. Narin (Ed.). içinde. Medrese ve ilahiyat kavşığında İslâmî ilimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran-1 Temmuz 2012 (167-186) Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- İbrahimgil, M. (1999). Balkanlar ve Kosova’daki Türk kültür mirasımızın dünü bugünü. *Vakıf ve Kültür*. 1 (4), 6-8.
- İbrahimi, N. (2016). Tarih boyunca Kosova’da İslam. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (389-397) Ankara: Tika Yayınları.
- İsen, M. (2001). Balkanlarda Türk çocuk şiiri. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (18), 49-61.
- İzzetbegoviç, A. (2003). *Tarihe tanıklığım*. (Çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Karçiç, F. (1998). Bosna Müslümanları arasında “Reisü’l- Ulema” müessesesi. *Dîvân: İlmî Araştırmalar*. 3 (4), 27-35.
- Karpat, K. H. (1992). Balkanlar Maddesi, İslam ansiklopedisi, V, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Karpat, K. H. (2016). Balkanlar’da İslam. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (93-128) Ankara: Tika Yayınları.
- Kemal Yakut, K. (2006). Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları. A. Çaksu (Ed.). içinde Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya, 21-23 Nisan 2000 (29-53) İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Kurtuluş, R. (1991). Avrupa (Kıtada İslâmiyet) Maddesi, İslam ansiklopedisi, IV, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Kuyucuklu, N. (1992). Bulgaristan Maddesi, İslam ansiklopedisi, VI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı Döneminde balkanların şekillenmesi 1350-1550*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Memişoğlu, H. (1995). Bulgaristan'da Müftülükler ve şer'iyye Mahkemeleri. *Vakıflar Dergisi*. (27), 213-229.
- Menabit, C. S. (2010). Osmanlı öncesi ve Osmanlı zamanında Romanya'da Türk-Tatar varlığı. *Kültür Evreni: Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (6), 226-229.
- Nureddin, M. (2016). Balkanlar'da (Makedonya'da) İslamiyet'in yayılmasında tekke, zaviye ve ziyaretgâhların önemi. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, II (155-186) Ankara: Tika Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ocak, A. Y. (2002). *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okiç, M. T. (1952). Sarı Saltuk'a ait bir fetva. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1), 48-58.
- Okiç, M. T. (1953). Bir tenkidin tenkidi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (2-3), 219-290.
- Osman Nuriler, O. (2016). Bulgaristan ve Yunanistan'da İslâm Eğitim Araştırmaları. içinde A. Erken (Ed.) *Balkanlarda Din Eğitimi (7-12)* İstanbul: DEM Yayınları.
- Öngören, R. (2002). Balkanlar'ın İslamlaşmasında Sûfilerin Rolü. A. Çaksu (Ed.). içinde *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya, 21-23 Nisan 2000 (47-74) İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Özkanat, B. (2013). Avrupa Birliği'nin azınlık haklarına yaklaşımı: Romanya'daki Türk-Müslümanlar örneği. Ü. Güneş (Ed.). içinde. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - II (6-*

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

8 Mayıs 2013, Bursa) (445-460) Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Papastathis, C. (2008). Yunanistan. A. Köse & T. Küçükcan (Ed.). içinde. Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi (275-296) İstanbul: İsam Yayınları.

Popovic, Aleksandre. (1995). *Balkanlarda İslâm*. çev. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ruga, İ. (2017). XIV-XVI yüzyıllar arasında Arnavutluk'ta gayrimüslimler. *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*.15 (29), 159-172.

Selver, M. (2003). *Balkanlarda stratejik yaklaşım ve Bosna*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

Şencan, H. (2012). Din ve Devlet İlişkileri. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmal Anayasa Çalışmaları (371-395) Ankara: TBMM Basımevi.

Şerif, İ. (2016). Balkanlarda İslâm'ın yaşanmasında müftülüklerin rolü ve etkisi. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, V (117-129) Ankara: Tika Yayınları.

Temelat, N. (2012). Vatandaşlık Tanımı. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmal Anayasa Çalışmaları (53-67) Ankara: TBMM Basımevi.

Togan, A. Z. V. (1970). *Umûmî Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra kadar*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Vırıma, R. (2016). Balkanların İslamlaşmasında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari anlayışı-yapısı. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (379-388) Ankara: Tika Yayınları.

Zengin, Z. S. (2004). İlk dönem vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye ait zâviye vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*. 28, 101-120.